

K bratislavským básňam Jozefa Mihalkoviča

Jaroslav Šrank

ŠRANK, J.: On the Bratislava poems of Jozef Mihalkovič
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 72, 2025, no. 3, pp. 232-249

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2025.72.3.6>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9717-5485>

Key words: 20th century Slovak poetry,
Jozef Mihalkovič, housing estate poetry,
topos of the building site

The paper examines the poetry of Jozef Mihalkovič (b. 1935) published in the 1970s and 1980s, focusing on the representation of the city and the housing estate. It builds on previous literary scholarship on the author's poetics, in particular on the findings of Fedor Matejov, Valér Mikula, Andrea Bokníková, and Stanislav Šmatlák. The basis of the analysis is an inventory of Bratislava and communist-era housing estate topographical motifs in the poems of J. Mihalkovič from the collections *Albá* (Albas, 1972), *Kam sa náhlite* (Where do you rush to, 1974), *Približné položenie* (Approximate positioning, 1978), and *Príležitostné básne* (Occasional poems, 1988). Closer attention is paid to the topos of the housing estate and its components, with a focus on natural symbolism – particularly vegetative and plant motifs – as well as motifs of transport and walking. The housing estate's exteriors (pavements) and interior (apartment) function in this poetry as media for expressing various states and attitudes of the lyrical subject within familial, social, and civilizational contexts. Conceptually significant is the identification of the new housing estate environment with the building site as an emblem of provisionality – interpreted partly as a problematic condition, partly as a promise of positive change – while, on a higher thematic and compositional level, an idealizing perspective prevails.

Kľúčové slová: slovenská poézia
20. storočia, Jozef Mihalkovič, sídlisková
poézia, topos staveniska

Básnická tvorba Jozefa Mihalkoviča (1935) je pomerne tesne zviazaná s autorovými miestami pobytu. Táto väzba, zrejmá už na motivicko-tematickej rovine, sa premieta aj do periodizácie jeho diela podľa prevládajúceho prostredia, ktorú navrhla Andrea Bokníková. Chronologicky ide o štyri tvorivé obdobia ekvivalentné s miestami básnikovho pobytu, a to trnavské, modranské, bratislavské a druhé modranské obdobie (Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2007: 72).

V štúdiu sledujem poéziu J. Mihalkoviča z takto vymedzeného tretieho tvorivého obdobia, so zameraním na tie jej zložky, ktoré súvisia so stvárňovaním bratislavského životného sveta, osobitne s poetickým reflektovaním života na vtedajšom bratislavskom sídlisku, ktoré je výrazným časopriestorovým činiteľom podstatnej časti básnikových textov.

Podľa údajov zozbieraných a zosumarizovaných A. Bokníkovou spoznával J. Mihalkovič Bratislavu už v rokoch 1953 – 1959, keď študoval chemické inžinierstvo (Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2006: 583-584).¹ Jeho bratislavské tvorivé obdobie sa začína s prelomom šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov a uzatvára sa koncom 20. storočia. V básnikovej biografii sa spája s novou životnou etapou. V roku 1964 tragicky zahynula Mihalkovičova prvá manželka Mária, s ktorou mal dvoch synov, Borisa a Mareka. V roku 1966 sa J. Mihalkovič oženil s Margitou Géciovou. Rodina žila najprv v Modre, potom sa presťahovali do Trnavy k rodičom. Od roku 1968 bývali v Bratislave na novom sídlisku Kútky v Karlovej Vsi na Púpavovej ulici 12. V roku 1972 sa narodil tretí Mihalkovičov syn Jozef. V Bratislave pracoval J. Mihalkovič postupne v literárnej redakcii Československého rozhlasu, v časopisoch *Revue svetovej literatúry* a *Romboid* a vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, od roku 1994 bol zamestnancom Národného literárneho centra. V súčasnosti žije v Modre.

V šesťdesiatych rokoch vydal J. Mihalkovič dve básnické zbierky *Lútosť* (1962) a *Zimoviská* (1965). „Bratislavské básne“ sa v jeho poézii objavujú od konca šesťdesiatych a počas sedemdesiatych rokov najprv na stránkach časopisov, potom vo výbere *Albá* (1972) v časti *Spôsob ticha* a v zbierkach *Kam sa náhlite* (1974; najmä časť *Surová láska*) a *Približné položenie* (1978; druhá časť *Grotesky* má pripojený podnázov *Poznámky za sídliska*). Ďalšie takéto básne vznikali počas osemdesiatych rokov, po časopiseckom uverejnení boli zastúpené v reprezentatívnom súbore *Plodnosť* (1986), kde boli zaradené do časti *Z nových básní*. Podstatne sa podieľali na vyznení súboru *Príležitostné básne* (1988). V knihách nasledujúcich po tejto zbierke bratislavské rezonancie v tvorbe J. Mihalkoviča slabnú, najvýraznejšie sú v súbore *20 básní* (2000). Od *Príležitostných básní* stávalo sa totiž určujúcim časopriestorovým fenoménom Mihalkovičovej poézie malokarpatské malomesto Modra. O tejto tvorbe možno teda uvažovať cez konštrukt druhého modranského obdobia vyčlenený A. Bokníkovou. Kompilácia esejí a básní *Modranské reflexie* (2000) manifestuje novú symbiózu Mihalkovičovho životného a literárneho rámca už názvom. Modra je kľúčová aj pre básne zaradené do prvej časti zväzku *Listové tajomstvá* (2009).

1 Ďakujem Andrei Bokníkovej za ochotu, s akou mi poskytla aj podrobnejšiu, nepublikovanú verziu básnikovho životopisného kalendária.

Ukotvenie Mihalkovičovej poézie v priestore slovenskej metropoly signalizuje už výskyt samotného toponyma či súvisiaceho obyvateľského mena v niektorých textoch, respektíve už v ich názvoch (báseň *Bratislava dnes ráno z tohto miesta*, zbierka *Príležitostné básne*; báseň *Bratislavčania*, zbierka *Kam sa náhlite*). Podobne ako u iných autorov, aj Mihalkovičova Bratislava je miestopisne typicky spojená s riekou, pri ktorej leží („v Bratislave, v meste / na Dunaji“, Mihalkovič 1978: 10), a tiež s pohorím, na úbočí ktorého sa rozkladá („a z ničoho nič z Malých Karpát / vycúvol zrelý zadok srnky“, Mihalkovič 1974: 21).

Spomedzi topografických motívov prevažujú odkazy na miesta a stavby súvisiace so životným priestorom básnika, ktorý býva s rodinou v byte v panelovom dome na sídlisku v západnej časti mesta (Kútiky ako jedna z častí obytného súboru Karlova Ves, tamojšie nákupné stredisko Centrum). Dopĺňajú ich odkazy na bratislavské lokality a objekty metropolitne i celoslovensky spoločensky či politicky významné (park Sad Janka Kráľa, Slavín – pamätník sovietskych vojakov padlých pri oslobodzovaní Bratislavy a západného Slovenska, Most SNP). Objavujú sa i pomenovania bratislavských mestských štvrtí (Rača), miestnych častí (Zrkadlový háj), mestských priestorov (Hviezdoslavovo námestie aj s referenciami na sochárske diela, ktoré na ňom stoja: pomník básnika Hviezdoslava s fontánou, bronzový pamätník Víťazstvo – pamätník oslobodenia Červenou armádou).

Z hľadiska účinkovania bratislavských miestopisných motívov ako literárnych toposov je ich skladba u J. Mihalkoviča podvojná. Na niektoré bratislavské básnické toposy básnik nadviazal (Hviezdoslavovo námestie, Slavín), iné pre slovenskú poéziu spoluobjavil a básnicky zafinoval (Most SNP, Kútiky).

V literárnej vede

Mihalkovičovej básnickej tvorbe bola i je venovaná pomerne výrazná pozornosť zo strany literárnej vedy zastúpenej bádatelmi viacerých generácií, či už ide o dobové recenzie (od súdobých autorít ako Milan Hamada, Jozef Felix, Stanislav Šmatlák, Karol Rosenbaum, Vincent Šabík), teoretické, analyticko-interpretácie a vývinovo-diagnostické práce (Fedor Matejov, Valér Mikula, Ján Zambor) až po rozborov súčasných odborníkov (A. Bokníková, Derek Rebro, Viliam Nádaskay, Michal Jareš, Jaroslav Šrank). Relevantné vyjadrenia k Mihalkovičovej poézii možno nájsť aj v článkoch, ktorých autormi sú slovenskí básnici (popri už zmienenom viacdomom J. Zamborovi napríklad Štefan Strážay, Daniel Hevier, Milan Richter). Výpočet mien by pritom mohol byť aj širší. Básnikova lyrika je teda výskumne veľmi produktívna.

Literárna veda prirodzene neobišla Mihalkovičovú básnickú preorientáciu z prelomu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov. Emblémovo ju možno postihnúť spolu s F. Matejovom, ktorý ju s využitím charakteristických básnikových pomenovaní približuje ako zámenu „niekdajších ‚zimovísk‘ za ‚ležoviská‘, ktoré sú ‚vystielané vankúšmi z betónu‘“, teda za „masívne inovované ‚exteriéry‘ a ‚interiéry‘“ (Matejov 2005: 146). Prirodzene, zmenu podchytila už dobová literárna kritika, zásadne najmä S. Šmatlák pri recenzovaní zbierky *Kam sa náhlite*. V jeho podaní ide námetovo a z hľadiska životnej situácie subjektu o „nezadržateľné narastanie vzdialenosti od krajiny básnikovho detstva, od trochu patriarchálnej atmosféry rodného domu“ a o fakt „prenesenia sa do nového prostredia, osamostatnenia sa a – možno aj – v prvej chvíli nevyhnutného konfrontovania sa

so situáciou nečakanej osamotenosti“ (Šmatlák 1975: 129). Podľa S. Šmatláka sa básnik zároveň stal „lyricky intenzívnejším a azda práve preto v reči ešte úsečnejším a zamlkavejším, reflexívne zamýšľavým a azda práve preto subjektívne analytickejším“ (Šmatlák 1983: 131).²

S. Šmatlák postrehol aj variantnosť Mihalkovičovej poézie z nového prostredia. Porovnaním básní-variantov *Preniesol som sa sem* z výberu *Albá* a *Nádherne nám je* zo zbierky *Kam sa náhlite* poukázal na posun v pocitovom i myšlienkovom stvárnení životnej situácie subjektu od „nostalgie, ba skrývaného, i keď neutajiteľného smútku z pocitu samoty v novom a ešte zrejme cudzom prostredí“ k rozpoloženiu, ktoré možno stotožniť s tichom „chvíľkového osamotenía uprostred skutočnosti subjektívne už osvojenej“, takže „sa toto ticho naplňa novým pocitom domova – dobrým, obsažným, upokojujúcim“ (Šmatlák 1983: 135).

Sám básnik pri rekapitulovaní svojho života a tvorby na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov v rozhovore z roku 2004 s Radoslavom Tomášom siaha po výrazoch ako „zlom“ a „predel“, konkretizovaný ako „otras v rodinnom živote“ a „nevyhnutnosť zmeniť pôsobisko“, prácu a bydlisko (Mihalkovič 2009: 130). Nešlo len o peripetie v intímnej sfére. V porovnaní s predchádzajúcimi urbánnymi skúsenosťami (z predošlých rokov poznal J. Mihalkovič Modru, Stupavu, Trnavu, Pardubice, Bratislavu) novo vystavané sídlisko v Karlovej Vsi predstavovalo zásadnú zmenu životných podmienok. Takisto je dôležité brať do úvahy dobové spoločensko-politické procesy po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa 21. augusta 1968, ktoré sa premietali do životov ľudí v období normalizácie.³

S. Šmatlák a spolu s ním i väčšina ďalších recenzentov Mihalkovičovej lyriky tohto obdobia⁴ kladne hodnotili, ako básnik „plynulo, ba akoby až spontánne samozrejme prechádza zo sféry intímne osobného mikrosвета do objektívneho sveta vecí a vzťahov, z roviny subjektívnych pocitov, stavov a myšlienok do roviny ľudského spoločenstva a ľudskej práce – a naopak“ (Šmatlák 1975: 131). Ivan Plintovič v roku 1986 pri recenzovaní súboru *Plodnosť* už celkom samozrejme na Mihalkovičovi oceňoval, ako pri tvarovaní svojich básní „organicko-dialekticky“ narába s najrôznejšími protikladmi, naplňajúc tak ideu „poézie ľudskej družnosti“ (Plintovič 1986: VI). V tejto súvislosti možno vari pripomenúť aj básnikovu autocharakteristiku, keď v rozhovore pre *Literárny týždenník* v roku 1988 pripustil, že „uzmierovanie protikladov patrí k mojim slabostiam“ (Podracká – Mihalkovič 1988: 10).

Na rozdiel od takéhoto vykladania básnikovej tvorby, afirmatívneho k básnikovi a konformného s dobovými kultúropolitickými premisami, k Mihalkovičovmu programu uzmierovania rozporov kriticky pristupoval V. Mikula. Poukázal na to, že u Mihalkoviča popri zrejmej prítomnosti nezmieriteľných proti-

2 S. Šmatlák recenziu publikoval v upravenej podobe v knihe *V siločiarach básne* (1983). Niektoré formulácie citujem z uvedenej knihy vzhľadom na ich významové spresnenie oproti pôvodnému časopiseckému zneniu.

3 Ako pripomenul F. Matejov, J. Mihalkovič uverejnil v *Slovenských pohľadoch* (1969) báseň *December 1968* dedikovanú Valentínovi Beniakovi, ktorá sa dá čítať „aj ako alegória jesene a zimy 1968“ (Matejov 2005: 161), respektíve „situácie Slovenska jesene a zimy 1968“ (Matejov 2005: 162).

4 Predmetné Mihalkovičove zbierky afirmatívne recenzovali napríklad S. Šmatlák (1975), K. Rosenbaum (1978), V. Šabík (1979, 1988), M. Richter (1979) a Marián Reisel (1989).

236 kladov rozpoznávame aj neustálu „vôľu po ideálnom“ (Mikula 1987: 142-143). Pri rozbere básne *Pribúdanie* zo zbierky *Kam sa náhlite* ponúkol takéto vysvetlenie: „dvojsmernú podobu reality básen hierarchicky usporadúva: vyššie ako prvky regresívne sú v nej prvky anticipačné“ (Mikula 1987: 143). Podľa V. Mikulu „motivácia narastania kladu v objektívnej realite je v básni podávaná ako subjektívna motivácia, ako podmienka ontologického harmonizovania subjektu“ (Mikula 1987: 143). Z toho potom vyplýva, že „Mihalkovič s celým vôľovým nasadením nástojí na pribúdaní pozitívneho, ideálneho v realite“ (Mikula 1987: 147). S ďalším odstupom času a v slovníkovej skratke začlenil V. Mikula básnikove zbierky „dobou vyjdenia aj typologicky“ do poézie normalizačného obdobia „s ich typickým zastieraním rozporov a vôľovým príklonom k údajne všadeprítomným pozitívnym hodnotám“ (Mikula 2017: 213-214).

Pokiaľ ide o stvárňovanie metropolitného mesta z perspektívy človeka, ktorý s ním spojil svoj život, ktorý „ho obýva, resp. je donútený ho obývať“ (Hevier 1988: 41), kritika v ňom videla moment vedomého rozhodnutia subjektu: „jeho prilnutie, splynutie s mestom je vôľovým, sebaaprekonávajúcim aktom“ (Hevier 1988: 41). Podľa Jiřího Trávnička, ktorý recenzoval zbierku *Príležitostné básne*, „topografia mesta“ u J. Mihalkoviča „prináša so sebou vždy zlomok unesenia, vnútorne vybojovaného spriaznenia“ (Trávniček 1989: 135). V Mihalkovičových veršoch je Bratislava „aktívnym priestorom so svojimi reáliami, civilizačnými neduhmi a každodennými závratmi, ktoré sprostredkúva“ (Trávniček 1989: 135). Moderné mesto sa v tomto podaní „stáva koncentrátom stretávania, kloktania a procesov“ ako súčasť takého básnického videnia sveta, v ktorom „realita nie je nijako pritesávaná či vnímaná pod vopred nastaveným uhlom“, a básnikovi „ide o postihnutie pokiaľ možno všetkých jej dimenzií“ (Trávniček 1989: 134).

F. Matejov v roku 1997 písal o „Mihalkovičovom zadržavom artikulovaní životného kladu“, ktoré mohlo vo svojej dobe predstavovať „určitú kontinuitu s predchádzajúcim desaťročím a zároveň alternatívu oproti neproblémovému ideologickému alebo estetizujúcemu rukopisu sedemdesiatych rokov“ (Matejov 1997: 141). „Téma (život, skutočnosť) sa v Mihalkovičovej poézii sedemdesiatych rokov na rozdiel od dobových tendencií nestáva objektom ideologickej a estetickej harmonizujúcej interpretácie; básnik sa v nej skôr ocitá alebo priamo väzí“ (Matejov 1997: 141). V súvislosti so spojením Mihalkoviča a takzvaná sídlisková poézia F. Matejov dodáva, že „zabývanie sa v novom životnom kontexte nie je uňho ešte tematickou konvenciou neskoršej tzv. ‚sídliskovej‘ poézie“ (Matejov 1997: 141).

O Mihalkovičovom básnickom geste sedemdesiatych rokov sa najčastejšie hovorilo ako o prijatí, príklone alebo prispôbení sa novej osobnej, civilizačnej i spoločensko-politickej realite. A. Bokníková konštatovala, že subjekt Mihalkovičovej poézie si kladie „otázky o tom, do akej miery človek môže vonkajšie podmienky ovplyvniť a sledovať ich ako hýbateľ, nie iba trpný účastník. Častejšie sa mu vidí, že je v tej druhej pozícii, a z nej sa pokúša vymaniť odhodlaním žiť pre druhých“ (Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2007: 69). Výpovedne tomu zodpovedá „oscilácia medzi existenčne tragickým pocitom zo sveta a zmierením sa so stavom vecí“ (Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2007: 69). D. Rebro si v cykle *Spôsob ticha* z knihy *Albá* všima, že subjektovo „predsavzatie pozitívneho života“ sprevádzajú pocity neistoty, osamenia, odovzdanosti, bezmoci (Rebro 2013: 245).

Vo viacerých textoch rozpoznáva „ironický pól hrdinovej apoteózy panelákových sídlisk a hodnôt, ktoré sa k nim viažu“ (Rebro 2013: 250). V. Nádaskay, ktorý pokračuje v línii čítania Mihalkovičovej poézie cez jeho ambivalentný vzťah k mestu, siaha po konceptoch ako rezignácia, ortieľ, verdikt: „Mestský sídliskový život je zabehaný a rutinný, človek sa mu poddal, ale vnútorne sa mu prispôsobuje iba s ťažkosťami“ (Nádaskay 2023: 183). J. Mihalkovič podľa V. Nádaskaya „vytvára napätie medzi pomínavosťou a nádejou na pevné miesto v zritualizovanom živote na mestskom sídlisku. K takémuto postoju dospieva sám, hoci aj pod tlakom okolností a rezignovane“ (Nádaskay 2023: 199).

V súvislosti s tvarovaním či so žánrovo-tematickým kontúrovaním Mihalkovičovej poézie bratislavského obdobia možno siahnuť po označeniach, ktoré do exponovaných miest zbierok vysunul sám autor, keď druhú časť zbierky *Približné položenie* nazval *Grotesky* a v podnázve ju charakterizoval ako *Poznámky za sídliska*, prípadne keď v názve tretej knihy z tohto obdobia odkazuje na žánrovo-tematický okruh príležitostnej poézie. V podstate o každej z týchto kníh možno konštatovať, že je „lyrickou analýzou mesta ako živého organizmu, súpisom možných situácií v ňom, správou o citovom rozpoložení človeka“ (Hevier 1988: 41). O zbierkach zo sedemdesiatych rokov V. Šabík konštatoval, že básnik svoje texty tvaruje ako „eliptické básne, v rastúcej miere vynechávajúce, čo považuje za potrebné vynechať“ (Šabík 1979: 19). F. Matejov opísal Mihalkovičov lyrický tvar takto: „Básnický text nemá ambície k seba-estetizujúcej uzavretosti, sú to skôr fragmentárne poznámky a komentáre na margo ‚skutočností‘. Text akoby chcel práve takouto umeleckou štruktúrou naznačovať prioritu otvorenej, ‚skutočností‘ oproti napísanému ‚textu‘“ (Matejov 1997: 141). Od textov, pre ktoré platí, že „Mihalkovičovo úsilie sa vyhýba óde a idyle“ (Matejov 1997: 141), možno ich radiť k „urbánnym skiciam“ (Matejov 2019: 83) a popri fragmentárnosti vyznačujú sa aj istou mierou rezervovanosti a významovo-hodnotovej otvorenosti, autor neskôr, v tvorbe zhrnutej do zbierky *Príležitostné básne*, prechádza ku glosovaniu rôznych životom prinášaných situácií v básňach, ktoré sa síce vyznačujú rapso-dickosťou v zmysle kompozično-významovej pretržitosti, torzovitosti, ale nesú sa zväčša v ódickej polohe a básnik sa stáva „vykladačom, t. j. dovznesieňovateľom“ (Mikula 1989: 149) udalostí.

Na Kútikoch

Pokiaľ ide o sídlisko, v tejto úvahe je ním označovaná moderná štvrť na okraji mesta, ktorá nemá mestský charakter (Franc 2012b: 820). V tomto zmysle býva-jú ako sídlisko označované prevažne obytné súbory panelových domov, ktoré sa vyznačujú jednotným charakterom a vysokou mierou štandardizovaných (prefabrikovaných) stavebných prvkov (Franc 2012b: 820). Platí to aj o bratislavskom sídlisku Kútiky, na ktoré odkazujú Mihalkovičove básne.

Projekt obytného súboru Karlova Ves, ktorý tvoria Kútiky spolu s Rovnicami, vznikol v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Výstavba 5 820 bytov pre 21 200 obyvateľov na mieste bývalej predmestskej obce Karlova Ves prebiehala v rokoch 1967 – 1976. Išlo o „prvé prefabrikované sídlisko, ktoré v Bratislave postavili vo výrazne svahovitom teréne“ (Moravčíková 2011: 172). Tento obytný súbor bol pred rokom 1989 a je aj dnes považovaný za jeden „z priestorovo najrozmanitejších“ v rámci Bratislavy (Moravčíková 2011: 172).

V Mihalkovičovej poézii sú pomerne časté výrazy denotatívne spojené so životom na sídlisku ako so špecifickou podobou modernej mestskej skúsenosti. Sídlisko zastupujú emblematické veľké panelové domy či iné objekty. Z miestnej občianskej vybavenosti sa spomína nákupné stredisko Centrum na Borskej ulici a základná škola (zrejme ide o školu na dnešnej Karloveskej ulici 61). Z drobnejších objektov a zariadení sú tu trebárs novinový stánok, stánky s ovocím a so zeleninou, verejné osvetlenie či antény. Kolorit dotvárajú označenia stavebných hmôt (betón, asfalt, piesok a tak ďalej) a stavebných strojov a pomôcok (bager, fúrik). Ich výskyt súvisí s tým, že subjekt sa nachádza na sídlisku, ktorého infraštruktúra ešte nie je dokončená. Motívy prebiehajúcich stavebných a kultivačných prác sú zvlášť časté najmä v textoch zo zbierok vydaných v sedemdesiatych rokoch.

J. Mihalkovič sprostredkúva typické sprievodné znaky sídliskového bývania cez zmyslové vnemy: „tak máme okná svorne oproti / a so susedmi tak sa dobre stenou počujeme, / až je to pravda, najviac bolí ticho“ (Mihalkovič 1978: 24). Fragmenty dobovej kultúry bývania predstavuje tresnutie dvermi (Mihalkovič 1978: 36), zmienka o tesnení v oblokoch (Mihalkovič 1978: 37) alebo situácia, „keď vypnú elektrický prúd / a vidiacemu hmatu / presne odporuje sviečka“ (Mihalkovič 1978: 37).

Ako sondu do sídliskovej každodennosti možno čítať napríklad text s prvou strofou „V Centrume o pol siedmej ráno / je rušno / ako nikdy. / Čo sa robí?“ (Mihalkovič 1978: 39). Báseň je jednak topograficky konkrétna⁵ a jednak sociologicky presná.⁶ Generátorom groteskného účinku je tu juxtapozícia nízkeho, triviálneho – obstarávanie základných potrieb v podmienkach socialistickeho zásobovania a predaja („Alebo nepoviem, choď do obchodu, prines / Azúr, práškový cukor, štvrtku chleba, / mlieko / a maslo a kel, / tvrdú hlávku kelu!“) – so vznešeným, heroickým („Choď už, / lomidrevo“), pričom každodenné konanie je ironicky pomeriavané toposom hrdinskej skúšky rozprávkového hrdinu.

Básnikove čiastkové správy a reflexie vytvárajú mozaiku každodenného života „v zabehanom kruhu na sídlisku“ (Mihalkovič 1978: 24). Jeho intencia je však aj vznešenejšia, ako tomu nasvedčuje vyznanie sformulované v pluráli zahrňajúcom aj partnerku subjektu: „my obidvaja / s námahou sme sa usilovali do všedných krokov vložiť / isté oduševnenie. / To je všetko“ (Mihalkovič 1978: 23). Básnikove postrehy nie sú len margináliami k situáciám momentálneho a lokálneho pôvodu a významu. Ako naznačil D. Rebro, J. Mihalkovič v metonymiách a gnómach reflektuje dynamiku medzi urbánnym a vidieckym spôsobom života s platnosťou „celoslovensky“ relevantných súvah (Rebro 2013: 249): „Pribúda mesta navidomoči, / ako keby sa inšie ani nedalo, / a citelne ho aj ubúda, / presne sa nevie, ako a kde, / alebo to viem, ale zbytočne / nebudem robiť poplach. / Tu v tieto strany / mesta pribúda, na tom trvám, / záleží na tom, / aby to bolo tak“ (Mihalkovič 1974: 81).

5 Miestne moderné nákupné stredisko Centrum bolo do prevádzky uvedené až v roku 1972 (Moravčíková 2011: 174).

6 Na sídliskách bol predaj potravín systematicky koncentrovaný do samoobslúh, obyvatelia sídliska ich každodenne využívali, charakteristickým znakom doby boli nedostatky v zásobovaní (Franc 2012a: 797).

Vzhľadom na uplatňovanie „eliptického (eliminačného) postupu“ pri tvarovaní textu, keď nevychádza len niektoré slová, ale i „kontext svojich výpovedí“, recipient rozpoznáva, že básnikovi ide o „postihnutie akéhosi nadsituáčného zmyslu každej situácie“ (Mikula 1987: 92). Týka sa to aj mnohých motívov, ktoré len podmienenčne možno priradiť k topografii konkrétneho sídliska, zato produktívne účinkujú v hlbšej štruktúre básne. Ilustruje to napríklad Matejovovo čítanie básne *Prah, onomatopoja* (Matejov 2005: 154). Ďalším príkladom by mohla byť báseň *Aj ony* navodzujúca napätie pred ukončením partnerského odlúčenia a v nej motívy ako „hlasy psov po predmestí porozhadzované“, opis partnerky počas jazdy autobusom či „stromky“ skrútené „v duchu ešte predlanských výstredností osvetlenia“ (Mihalkovič 1978: 52). Do týchto vybraných prvkov vonkajšieho prostredia sa premieta vnútorné dianie v subjekte, v čom spočíva ich rola v textúre výpovede.

Pri básnikovom evokovaní sídliskového časopriestoru si možno všimnúť koexistenciu dvoch výpovedných tendencií. Jedna spočíva v interpretačnom skrášľovaní, vylepšovaní a pozdvihovaní objektívnej reality. Ako človek písaného slova (a zároveň príslušník kresťanskej tradície Písma), pre ktorého má kniha eminentný význam a hodnotu (múdrosti, krásy, zákona), zdôverňuje si a eufemizuje jej prostredníctvom urbánnu predmetnú realitu: „Nechcem ísť von, tak aspoň dýcham / a srdcom svojho slnka v chôdzi / si pozerám / knižky porozhadzované po krajine“ (Mihalkovič 1974: 84); „Staveniská sa prehupujú cez dni, ponad skálie / a v knihách ulíc voľne rozpustené / kroky ľudí medzi listami“ (Mihalkovič 1978: 13). Tvrdosť a pevnosť stavebných hmôt je prekódovaná na krehkosť, mäkkosť papiera, materiálna skutočnosť získava „istý duchovný, trvácný rozmer“ (Nádaskay 2023: 183). Panorámy technokratických zásahov do krajiny sú prepisované odkazmi na topos knihy prírody s jej vznešeným pôvodom a povznášajúcim účinkom (Curtius 1998: 344-351).

V iných prípadoch básnik akcentuje deficitné nálady spojené s prítomnosťou na sídlisku: „A ako keby sa nám za chrbtom deti / uberali do školy / sirou krajinou“ (Mihalkovič 1974: 20). V takýchto prípadoch je ľudský prvok zasadený do priestoru, ktorý je koncipovaný ako prázdny, pustý, potemnený: „Na ulici je ako cez poľčas. / A slnko / za mrakom ako asfaltový holub“ (Mihalkovič 1974: 39). Oproti vyššie spomínaným kultivačným metaforám ide o negativistické, zdrsnujúce až brutalizujúce zábery. „Ulica je mokrá ako ulita, / z ktorej vyškrabli slimáka, / kamarát. / Tak čo, starneme...“ (Mihalkovič 1974: 73).

Striedanie, koexistencia či prestupovanie sa hodnotovo odlišných reprezentácií sídliskovej reality súvisí, prirodzene, s elementárnym lyrickým princípom premietania rozmanitých vnútorných stavov subjektu do vonkajšieho prostredia. A. Bokníková v tomto zmysle konštatuje, že Mihalkovičove obrazy „evokujú akési počasie v duši“ (Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2007: 67). Básnik k sebe na spôsob montáže, juxtapozične priraduje textové sekvencie blízke „vychutnávaniu života, tichej radosti“ i „mrzivo presné a existenciálne naliehavé výroky“ (Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2007: 68), aspirácie na pocit životnej plnosti aj pesimisticko-skeptické tvrdenia. Znamená to, že potreba ťažkať si a pocit nádhery nemusia signalizovať len premenu básnikovho postoja k stvárňovanej realite i k funkcii vlastného textu na časovej osi, ako to vyplýva z porovnávaní po sebe publikovaných textových variantov, ale môžu názorne reprezento-

240 vať aj „rozpätie“ (Matejov 2005: 156) stavov a nálad, ktoré básnik prezentuje na ploche jednej a tej istej knihy.

Z prírody

Možno súhlasiť s konštatovaniami, ktoré pripomínajú, že J. Mihalkovič „vlastne nikdy nebol akcentovane civilistickým básnikom“ (Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2007: 74). Svedčí o tom aj to, že v básnikovom obraze Bratislavy má podstatné zastúpenie príroda. Ako ukázal M. Jareš, oproti pozícii, ktorú mala príroda v skoršej básnikovej tvorbe, nastal tu istý zlom (Jareš 2023). V prítomnosti príroda prichádza o svoju samozrejmú. Variant básne, ktorá pôvodne začínala „Preniesol som sa sem, / do nehostinnej štvrti, / ťažkať si, / že je, ako je“ (Mihalkovič 1972: 60), zaradený autorom do zbierky *Kam sa náhlite*, sa už od názvu *Nádherne je nám nesie* v znamení celkom odlišnej nálady. V prvej strofe k nej prispieva aj mimoriadny prírodný vnem: „Z ničoho nič z Malých Karpát / vycúvol zrelý zadok srnky“ (Mihalkovič 1974: 21). Srnčia vábnička robí subjektu prostredie bližším a dôvernejším a nabáda ho: „Skúsme to, vztiahnuť ruku“ (Mihalkovič 1974: 21).

Pomerne rozvetvená je prítomnosť flóry, vegetácie, rastlínstva v Mihalkovičových básňach, exteriérových aj interiérových, makrokozmmických (o svete) i mikrokozmmických (o sebe samom). Vegetácia býva pripomienkou minulosti, od ktorej sa subjekt prítomným životom oddelil: „Kde je hrab, / pri ktorom je mi zima, / orech, pri ktorom sa potím!“ (Mihalkovič 1974: 19). Nejde len o znamenia straty, ale aj o akési „ochranné relikty“ (Rebro 2013: 244). V náročnej situácii príchodu do nového prostredia sa subjekt i sebazáchovne zachytáva o rastliny, ktoré identifikuje vo svojom každodennom okolí: „Halúzky šípok u nás, / vnútra šípok, zachľpkavených / do seba, už sa / v čalúnenom separé / o tom tlmene i vy / cez nos dovráivate, či sa dolu / niekde pod vami v spoji / nevykľbil / hlavný kábel“ (Mihalkovič 1974: 63). Rastliny a bylinky sa zároveň stávajú tajnými spojencami subjektu pri prekonávaní novej situácie: „Kde si majoránka šepkáva vyvanuté vône a v korení doznieva ‚kde som sa tu vzalo‘“ (Mihalkovič 1978: 16). Antropomorfizované korenia navodzujúce problém vykorenenia komplementárne alternuje subjekt, ktorý svojmu presťahovaniu pripisuje zmysel presídlenia, „presadenia“ do nového, síce cudzieho, ale zároveň životne perspektívneho prostredia: „Kútiky, kde nie som doma. / Kam sa prenesieme rásť. / Kde sa liečim, kde sa dozvedám“ (Mihalkovič 1978: 16). Je to rastlinno-pestovateľská interpretácia faktu presťahovania sa.

Každodennosť komplementárne prináša aj objavy zľahka groteskného poriadku mesta a mestského života: „Zastavujeme sa / z času na čas / pred novým stánkom / alebo aj o niečo / nižšie, pri hromadách / jabĺk a hrozna alebo zeleniny / na drevenom pulte, vystlanom / starou Prácou / alebo starou Pravdou. / Vidieť aj šípky v pohároch od horčice“ (Mihalkovič 1974: 36-37). V tejto i ďalších „pozoruhodných ‚prizeracích‘ básňach“ (Mikula 2000: 92) vzniká značný priestor na recepcné dotváranie montážovo predstavených vnemov. Práve juxtapozície sú významným faktorom sémantickej i hodnotovej nejednoznačnosti až ambivalencie Mihalkovičových textov.

Pre zbierku *Približné polozenie* je príznačné situovanie subjektu do kozmického priestoru, ktorý komplementárne utvárajú dve sféry, zemská a nebes-

ká, reprezentované Zemou a Slnkom, teda dvoma emblémami života: „slnko sa vznáša medzi utorkom a stredu, / vetvami korún / z dreva, / huhlaním / vzdušných splavov. Aj v zemi bolo živo!“ (Mihalkovič 1978: 13). Spolu s nimi sa v každodennosti sprítomňuje kozmos ako sústava všeobšiahlych a večných zákonitostí, životodarný a životu prospešný poriadok. Až potiaľto teda siaha potreba subjektu korigovať prežívanú provizórnosť. V kontraste k parciálnym sebaanalýzám subjektu, ktorých výsledky mávajú len obmedzenú platnosť a neraz bývajú ambivalentné, je zrejmy deklaratívny historický optimizmus tejto koncepcie, zahŕňajúci popri zrejmých modernistických civilizačných sugesciách v latentnej podobe aj dobové oficiálne spoločensko-politické argumenty.⁷

Vo všednej prítomnosti je dokonalosť vesmíru rozpoznávaná vo veciach, ktoré disponujú guľatým tvarom. Produktívnu účasť človeka na tomto usporiadaní sveta v sedemdesiatych rokoch postihuje stavbársko-budovateľská metafora: „Kam sa náhlite, chodci. / Zem sa tak potichučky / zaobľuje, guľatí sa. Do asfaltu sa musí / prihodiť zopár lopát štrku“ (Mihalkovič 1974: 77). Neskôr básnik túto predstavu – vrátane vlastného básnického príspevku k jej uskutočňovaniu – za použitia vinohradníckych reálií napojí na poľnohospodársky kontext. Pri príležitosti vinobrania v rámci chvály guľatosti reťazí motívy krásneho, správneho, dokonalého, individuálne uspokojujúceho i spoločensky prospešného života, premostujúc sféry fyzickej a duševnej radosti i práce: „Koľkoraké len zaoblenia, / koľko svetielok, svetielkujúcich do zomdlenia / hrčilo sa nám pod prstami! / Každúčka každá bobuľa je plná ako veta, / v ktorej sa zhlukla krása sveta, / kulminujúca v strapcoch zrejých slôh. / Ako je tu len všade čisto! / Ako sa s nami kolíšu tie chvíle, / plné prs v blúzkach, / plné rúk, prstov, plné vln, / plné plných dlaní – / presne tak ako vlni! / Vezieme hrozno, plné-plné vedrá, / putne, tunky, kade“ (Mihalkovič 1988: 20).

O istej zmene nastavenia pomerov, v akých básnik poníma vzťah mesta a prírody, svedčí práve tvorba, ktorá našla edičný rámec v zbierke *Príležitostné básne* z roku 1988. Mestský svet vrátane sídliskovej zložky je v nej naplno prezentovaný ako súčasť prírodných procesov a kolobehov. Pokiaľ ide o situovanie metropoly v krajine, podčiarkuje sa jej poloha na rieke, subjekt ju však spája najmä s malokarpatskou krajinou. Týmto spôsobom prírodno-vidiecky svet prestúpil pomyselné hranice mesta a stal sa jeho súčasťou. Aj naďalej ide o urbanitu, v ktorej tradičné prenecháva miesto modernému: „V Rači vychodia električky / spomedzi ulíc od vás zo dvora“ (Mihalkovič 1988: 20). Pribudlo však pasáží, ktoré akcentujú trvácnu prítomnosť prírodno-rustikálnych životných foriem v meste a ich blahodarný účinok na človeka. Subjekt sa zmenil z vidiečana v situácii príchodu na znalca, ktorý pozná spôsoby, ako v meste pookriať v kontakte s tým, čo mu je trvalo blízke. V osemdesiatych rokoch je v poézii J. Mihalkoviča rozpracované vinohradnícke zázemie i kolorit mesta, a to cez podčiarkovanie väzieb subjektu na Bratislavu i na blízku Modru a cez evokovanie takých bratislavských lokalít (Rača), v ktorých sa dobovo intenzívne prejavoval a sčasti dodnes prejavuje cez pracovné procesy a rituály: „No a pretože v Rači / a v septembri a v podjeseň, / do

7 Možno tu rozpoznať aj nadväznosť na „zem pod nohami“, erbový topos poézie, ktorou sa od druhej polovice päťdesiatych rokov autoriti nastupujúcej generácie (Mikuláš Kováč, Miroslav Válek, Ján Stacho) snažili určiť ukotvenie individua v plynutí prírodného času, historických drám a civilizačných premien.

242 roč. 72, 2025, č. 3
viníc vyrukovali dnes obarači / a strihajú a uštipujú z krásy leta / celý deň. / Kol-
koraké len zaoblenia, / koľko svetielok, svetielkujúcich do zomdlenia / hrčilo sa
nám pod prstami!“ (Mihalkovič 1988: 20). Pokiaľ sú splnené podmienky, básnik
konštatuje: „Bratislava je krásna z tohto miesta celý deň“ (Mihalkovič 1988: 20).

Na stavenisku

Sídliisko Mihalkovičových básní zo sedemdesiatych rokov je vo veľkej miere obý-
vaným staveniskom. Takáto reprezentácia života v novom mestskom prostredí
má svoje reálne opodstatnenie. V dôsledku uprednostňovania výstavby bytov
bývali sídliská poddimenzované z hľadiska občianskej vybavenosti. Ďalším bež-
ným javom bývala provizórna úprava miestnych peších a cestných komunikácií či
zelene ešte dlho po tom, ako sa do bytových domov nasťahovali prví obyvatelia.

Prelínanie konceptu sídliska a staveniska so situáciou lyrického sub-
jektu v poézii J. Mihalkoviča je dlhodobou registrovaným faktom. V jeho sídlisko-
vej poézii „ide o zvažovanie možností života v novovytvorených podmienkach“
(Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2007: 67). Nejde len o predel v osobnom živote.
Nové mesto, nové sídlisko je emblémom pre jeden z kľúčových aspektov civili-
začného diania, ktorý možno nazvať ako „otvorený proces, permanentná nedo-
hotovenosť, na ktorej dokončovaní sa chce svojím spôsobom zúčastňovať“ (He-
vier 1988: 41). So stavom vonkajšieho prostredia spája subjekt to, čím sa zaoberá
vo svojom vnútri, často aj pod vplyvom zážitkov z nového okolia, premieta doň
svoje pochybnosti i aspirácie. Rozostavané sídlisko „zrkadlí subjekt: aj on je ,ne-
dohotovený““ (Nádaskay 2023: 183).

J. Mihalkovič pri reprezentácii sídliskového prostredia kladie dôraz prá-
ve na tie zložky, ktoré súvisia s orientáciou a premiestňovaním v priestore, ako sú
chodníky a dopravné trasy. Keďže súvisia s premiestňovaním sa, bývajú chodníky
a cesty priestorovým ekvivalentom novej životnej situácie. Pôsobia tiež ako ana-
lógie medziludského dorozumievania.

Chodník je variácia cesty v zmysle, ako o chronotope cesty uvažuje Mi-
chail Bachtin (1980), variácia rezonujúca napätím medzi všednosťou a mýtickos-
ťou a prispôbena mestskej či sídliskovej mierke a atmosfére. Už vytýčený, pou-
žívaný, a o to viac ešte len rozostavaný chodník na seba viaže príznak otvorenosti
svetu, dejom, stretnutiam. Vzhľadom na urbánno-sídliskové okolnosti, do kto-
rých je zasadený, môže reprezentovať ponuky i limity modernej civilizácie a spo-
ločnosti a vzťah človeka k nim. Chodník ako miesto stretania a míňania sa ľudí
je emblémom premenlivosti a neopakovanosti v čase a priestore, dočasnosti
a lokálnosti. Jeho funkcia prepájať sa zasa premieta do možnosti poukazovať na
prenosnosť či vzájomnosť vecí. Je živnou pôdou sémantiky reverzibilnosti, zvrat-
nosti dejov, stavov a hodnôt, no možno v ňom vidieť aj sprievodcu periodicitou,
archetypovosťou rôznych situácií. Ako kulisa každodennosti ponúka možnosť
akcentovať repetitívnosť moderného života, či už v modalite absurdity, alebo po-
vznášajúcej rituálnosti. Chodník v mestskom a sídliskovom kontexte vnáša do
úvah nad smerovaním a zmyslom života spoločenskú a civilizačnú rovinu.

J. Mihalkovič popri všeobecných zmienkach o stavaní chodníkov, ciest
a ulíc podáva básnické správy aj o výstavbe jednej konkrétnej významnej ko-
munikácie – Mosta SNP. Jeho topos mu neslúži ako symbol nového stupňa ná-
rodného a politického vedomia Slovenska, ale skôr ako médium na vyjadrenie

svojej osobnej situácie. Subjekt, ktorý pred nastávajúcim náročným životným obdobím zvažuje, aké možnosti mu poskytuje vlastná osobnostná výbava, siaha po moste ako po analógii svojej zložitej situácie: „Som, vidím, vnútornejšou základinou / albín, napnutý, / ako nový / a ešte vždy nedohotovený / bratislavský most: / musí si k sebe primýšľať, / posocuje sa, chce. / Je to nanič“ (Mihalkovič 1974: 64). Krkolomnosť svojej životnej situácie reflektuje aj v grotesknej modalite: „Do hmly na druhú stranu / nedovidiť, no on beztak / nevie si rovnú cestu, / podliezol by, len ako, / keď sa pritláča / na holohladinu hmla / svojím uceleným predkom-zadkom. / Nevie sa: čupky popod seba vracia / alebo slope cez rukáv?“ (Mihalkovič 1974: 64). Rozostavaný most podčiarkuje v Mihalkovičovej lyrike sústredenie vypovedajúceho subjektu na problém, ako sa osvedčiť v nových životných okolnostiach. Most ako symbol prekonávania prekážok a vzdialeností prispieva do sebareflexie subjektu zameranej na zvládanie životných úloh zrelého muža aj na kvalitu rodinného spolužitia pripomínaním archetypálnej povahy týchto výziev.

Obrazy sídliska ako staveniska sa nezaobídu bez aktérov stavebného diania, bez mužov v robotníckych profesiách. U J. Mihalkoviča, ktorý je „pozorovateľom mesta a jeho ľudí“, „najčastejšie ľudí práce“ (Hevier 1988: 41), nadväzuje glosovanie asfaltérov, tratiarov a iných robotníkov na motívy zastúpené už v prvotine *Liutosť* (1962) a jeho intenciou je vzdať im civilne štylizovaný hold.

Portrétovanie či skicovanie robotníkov vo viacerých textoch sprevádza špecifikovanie vlastnej polohy vypovedajúceho subjektu. Na časové a priestorové súradnice sa pritom napájajú významovo-hodnotové aspekty, definičné a seba-definičné príznaky. Poloha je kódom pre rolu, do ktorej sa subjekt stavia. Videné je zároveň podrobované reflexii (subjekt pozorovateľ), ktorá bezprostredne vedie k sebareflexii subjektu (analyzujúci sa introvert). Najmä statická prítomnosť subjektu vnútri, v izbe, za oknom je figúrou diskrétného obdivu voči mužom, ktorí sú v rovnakom čase v exteriéri viazaní dynamickými úkonmi. Táto „scénografia“ vedie k civilne štylizovanej monumentalizácii mužov fyzickej práce, ktorá má svoje biografické zdôvodnenie (básnikovo technické vzdelanie a profesijná spätosť so stavbárskym prostredím), archetypálny základ (homo faber), ale aj kultúrno-politický význam, keďže idealizované postavy robotníkov patrili medzi kľúčové typy prореžimovo angažovanej literatúry.

Sebareflexia Mihalkovičovho lyrického subjektu máva črty, ktoré tento proces umožňujú interpretovať ako sebarelativizovanie či sebastigmatizovanie, keď aj hodnotovo neutrálne psychologické, osobnostné vlastnosti subjektu (introvertnosť, špekulatívnosť) získavajú príznaky sociálnej sebakritiky, pri ktorej subjekt (nielen manžel a rodič, ale aj pracovník v kultúre, príslušník inteligencie) vzhliada k mužom fyzickej práce ako k nositeľom spoločensky žiaducich vlastností a princípov (čínorodosť, obetavosť, družnosť), ktorými on sám neoplyva. Napríklad zatiaľ čo subjekt premýšľa pri rannej hygiene, „keď sa hľadám, tajím dych“, priznáva, že „niekedy / v uštipačne sklenom okne bez svetla / robotné nohy sveta ráno počujem / potme niekde ísť“ (Mihalkovič 1974: 66).

Nuansy sídliskovej životnej skúsenosti možno vnímať aj na pozadí názvu zbierky *Približné polozenie*, ktorým subjekt označuje „provizórnosť svojho postu vo svete, ktorý nie je ničím iným ako nepretržitým provizóriom“ (Hevier 1988: 43). V sídliskových podmienkach zažívaná procesuálnosť, otvorenosť, na-

244 máhavosť a nezaručený výsledok individuálneho konania človeka býva u J. Mihalkoviča komplementarizovaná a hodnotovo presahovaná konceptom, podľa ktorého je sídlisko, jeho výstavba aj vzorom, príkladom pre subjekt.

To je dôvod pomerne častých textových sekvencií, v ktorých subjekt sám seba povzbudzuje, pripisuje až prikazuje si isté postoje: „Ja sa nebojím. / Na mne je, aby som sa nebál“ (Mihalkovič 1978: 20). Prípadne: „Je jar, je neodškriepiteľne / všetko zelené zasa pred nami. / Načasovať sa na jej čas, keď treba“ (Mihalkovič 1978: 27). Druhý spôsob tohto uvažovania koncentrujú básne ako *Tieto dni* (Mihalkovič 1974: 68) alebo *Kam sa náhlite* z rovnomennej zbierky, vyznačujúce sa gnómičnosťou, generalizujúcim tónom. Napríklad prvá z nich znie: „Tieto dni plné zmyslu, prekrvení. / V deravých vzdušných lomoch svišťa prúdy / a neúnavne hudú kompresory. / Staň sa, / človeče, tvoja vôľa. Na zemi“ (Mihalkovič 1974: 68). Je zrejme, že jedna z bytostných podmienok ľudskej dôstojnosti, hľadanie a utváranie priaznivých životných podmienok, sa tu dostáva do tesnej blízkosti, do súladu s konceptmi normalizačného režimu ako aktuálnej verzie štátneho socializmu, ktorý len prednedávnom – po auguste 1968 – rezignoval na dôstojnosť človeka. Signifikantný je preto záver básne, prevod textu základnej kresťanskej modlitby *Otčenáš* do dobového civilizačného a ideologického kontextu.⁸

V zbierke vydanej o štyri roky neskôr, v roku 1978, sa ako existenciálny kontrapunkt voči takémuto textovaniu javí báseň so začiatkom „Ján Hollý s vetou v nárečí“, obsahujúca popri výpožičkách z diela J. Hollého aj modlitebný citát a nadobúdajúca „litanický charakter“ (Zambor 2018: 109): „Hollý Ján, v tvrdzi, v tŕni, ako kňaz, / oroduj za nás všetkých na nebesiach, / v záhrade krásnej, v ktorej každý z nás / sa zavše v duchu uzúfane vešia“ (Mihalkovič 1978: 58). Na tento „pozoruhodný návrat tragického motívu“ upozornil už V. Mikula (2005: 379). Z viacerých hľadísk ho analyticky-interpretácie osvetlil J. Zambor, ktorý vykonal aj porovnanie rôznych publikovaných variantov a subvariantov textu: popri iných motiváciách naladenia básne vyzdvihuje práve „spoločensko-politické okolnosti“, v ktorých žili občania Československa v sedemdesiatych rokoch 20. storočia (Zambor 2018: 110).

V elektrické, na chodníku

Medzi atribútmi Mihalkovičovej Bratislavy má významné miesto mestský ruch. „V ustatom upachtenom mestskom čase / ulice medzi sebou viaže ruch“ (Mihalkovič 1978: 13), píše napríklad v druhej časti cyklu *S ľuďmi* zo zbierky *Približné položenie*. Najčastejšie býva mestská dynamika zastupovaná motívmi pohybu dopravných prostriedkov a chodcov.

Dopravný ruch mesta súvisí s evokáciami Bratislavy ako moderného, dynamického mesta, metropoly reprezentujúcej technickú a organizačnú vyspelosť slovenskej spoločnosti. S civilizačným tempom sa spájajú autá, vozidlá mestskej hromadnej dopravy i iné dopravné systémy: „Je ako na horách, elek-

8 „Otvorenou otázkou“ (Matejov 2005: 158) básnikovho používania náboženskej, religiózno-teologickej lexiky a motívov sa bližšie zaoberali F. Matejov (2005) a D. Rebro (2013). Ich postrehy zároveň naznačujú rozpätie funkcií, ktoré jej možno pripísať: jazykovo a motivicky sprítomňovaný náboženský kontext priebežne pripomína tradičné, dedinské hodnotové a kultúrne východiská subjektu a zároveň slúži „premeneniu“, „pozdvihovaniu“ a „prijímaniu“ [...] súdobej každodennosti a jeho vlastnej básnickej existencie“ (Matejov 2005: 158).

tričky zvonía, / čuť húkať ranné vlaky“ (Mihalkovič 1988: 18). Neraz sa subjekt technikou vzrušuje, jej očareným estetizovaním sugeruje civilizačnú vyspelosť mesta a utvrdzuje sa vo vlastných dojmoch životnej plnosti: „neprestanem si všímať / most naproti, / po ktorom po chvĺčkách, po chvĺčkách / sunú sa autobusy / sklené v tme, zažaté / a teplé ako ráno chlieb“ (Mihalkovič 1974: 44).

Aj do tejto civilizačne ladenej roviny však J. Mihalkovič vpisuje problémové úvahy, motivované psychologicko-emocionálnou kondíciou subjektu. Napríklad akcentuje potrebu rituálneho, upokojujúceho a záchovného utvrdzovania sa vo vlastnej identite: „Viac, večer, keď sa veziem v električke, / päťorkou či štvorkou, / utišujúco pôsobí, / vidieť sa odkladať si v duchu na stoličke, / čo som mal predtým na sebe, / na priečkach svojej-svojej progresívne / chudnúcej pyšnej osoby“ (Mihalkovič 1978: 11).

Urbánna dynamika a ruch nachádzajú osobitné stvárnenie vtedy, keď básnik od čiastkových záznamov a glos smeruje k reportážne ladeným mozaikovým sumarizáciám. Napríklad text *Bratislava dnes ráno z tohto miesta* (zbierka *Príležitostné básne*) zastupuje básnikovú verziu žánru mestskej symfónie. Reprezentáciou modernej urbánnej dynamiky je pouličná vrava využitá na spôsob apollinairovskej básne-rozhovoru: „Je ráno. Odkiaľ máte kvety? Máte kedy? / Vozy sa ubiehajú jeden pred druhým. / Hrnú sa to sem akoby z továrenskej haly, / plné cesty! Sny sa hádzu v hlave. / Meškáš? Dohoň. Je ráno. / Dobré ráno, pani. Zdravie slúži? Dobré / ráno. Viete. Ako vždy. Buďte zbohom. / Odkiaľ sa to sem valí, ani sa nepomestí, / samé prázdne vozy / a plné vozy a plné vozy, / čo vezú? Benzín. Štrk. / Čo vezú? Kyslík! Vezú panely. / A vlečka s uhlím. Teraz kamión. / Vitajte, buďte zbohom“ (Mihalkovič 1988: 18-19). Jednotlivé prvky textu, štylizované ako obsiahlejší súbor faktov života, sú súčasťou poetologickej i ideovej konštrukcie s istou tendenciou. Prudkému až frenetickému civilizačnému pohybu strojov, materiálov a ľudí je v tejto kompozícii zreteľne pripisovaný humanizujúci účel.

Motív chôdze možno vzťahovať k postrehu A. Bokníkovej, že „priestorovo-polohová a niekedy aj priestorovo-pohybová metafora je špecifikom Mihalkoviča sedemdesiatych rokov“ (Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2007: 67). Chôdza je chápaná ako mestský životný prejav, príznak špecifického spôsobu života v meste: „Bratislavčania chodia mestom ako doma, / majer sa utahuje za roh, / za roh ulice, a kde je čierna ovca“ (Mihalkovič 1974: 103). Motív chôdze sa podieľa na definovaní bratislavského sídliskového životného priestoru a predstavuje jeden z atribútov tunajšieho osobitého životného spôsobu, tempa a zamerania. Súbežne dochádza aj k sebareflexii subjektu a k formulovaniu jeho postoja a pozície vo fyzickom i v hodnotovom zmysle. Chôdza má u J. Mihalkoviča aj uvedomovanú básnickú funkciu: „Slovenské básne, naše, / keby sa tak dalo povedať, / skutočnosť / našich kráčajúcich nôh. // I prikladám i pridám, / som si tým skoro istý. / Ale nevyťažím nič, nič nemôžem / získať“ (Mihalkovič 1974: 43).

J. Mihalkovič viac ráz pracuje s priestorovou opozíciou, keď sa na interiér viaže státie a s exteriérom je spojený pohyb. Subjekt zotráva v interiéri a zároveň vníma chodcov pohybujúcich sa vonku: „Očividne sa stmieva, ľudia neprestávajú chodiť po ulici, / vynárajú sa pod lampami / a dolu / sa tratia / v čoraz nešťastnejšej tme“ (Mihalkovič 1974: 43). Táto konštelácia tlmočí rezervované

246 postojе subjektu k mestskému spôsobu života, má však aj existenciálny presah, diskrétnе naznačuje existenciálne nálady subjektu.

Zatiaľ čo robotníci komunikácie rozmiestňujú, čo je v básnikových očiach záslužné, mestskí ľudia sa po nich premiestňujú a Mihalkovičov subjekt to pozoruje s istým zaujatím, údivom i znepokojením. Je to napokon zrejmé i z výroku, ktorý autorovi poskytol východisko pre názov zbierky. V básni, do ktorej patrí, je ladený ako diskrétnе napomenutie či nesúhlasný povzdych adresovaný práve ľuďom v pohybe: „Kam sa náhlite, chodci“ (Mihalkovič 1974: 77).⁹ Sémantika chôdze, posunutá smerom k významu chvatne a neodkladne vykonávanej činnosti, akcentuje modifikovanú, akoby až neprirodzenú formu pohybu. V porovnaní s vyprázdneným obsahom a samoúčelnosťou zhonu, ktorý sa tak stáva symptómom poklesnutosti moderného života v jeho spotrebiteľskej modalite, je činnosť robotníkov, hoci sa so svojimi prácami oneskorujú, osožná, ich vytrvalé, neúnavné vyplňanie priestoru predstavuje naplňovanie zmyslu. Popri uponáhľanosti spoluobčanov zároveň nadobúda konštruktívny zmysel návratná fyzická nehybnosť, nečinnosť či statickosť subjektu, je opodstatnená jeho duševnou aktivitou, rozvažovaním podstatných životných otázok, sústreďovaním síl na veľké rozhodnutia, či už sa týkajú intímnej sféry alebo spoločenských postojov.

Chôdza ako základný spôsob fyzického kontaktu vypovedajúceho subjektu s mestským prostredím má u J. Mihalkoviča špecifickú podobu. Príznačná je existencia pasáží, ktoré akoby predstavovali významovo i hodnotovo odtieňované varianty jednej a tej istej elementárnej mestskej situácie – výskyt človeka na mestskej ulici, vo verejnom priestore, v dave iných ľudí. Zvykne slúžiť ako model stotožnenosti subjektu so svojou sociálnou rolou: „Čochvíľa nebude už vidno ani ovečku. / Je mi to ľúto, ale vydržím, usmievam sa / už až medzi ostatnými chodcami / a je mi / na doživotie“ (Mihalkovič 1974: 84). V tejto podobe ide o sebaaprekonávanie sa zoči-voči situácii chápanej ako nezmeniteľný verdikt, ortieľ (Nádaskay 2023: 183): „Vyjdime na ulicu. / Primerajme sa do jej oblekov, / privoľme na úškrn, / čo sa môže stať. / Odplujeme si. / Vráťme sa do izby“ (Mihalkovič 1974: 30). Táto poloha, prepájajúca prispôsobenie s odporom, pripomína absurdno-groteskné exercície Jána Ondruša (Rebro 2013: 255). „Nebáť sa, nespotvoriť gesto / a bude po úmornom chodení a chodení / stať za mnou vlastné bratislavské mesto“ (Mihalkovič 1978: 12) je zasa v modalite predsavzatia deklaráciou odhodlania obstať v ťažkom údele s vyhliadkou na istú satisfakciu. Nadväznе verše „Už o tom toľko nehútaj a nes to / – tak samozrejme, ako že sme na zemi, / jesto“ (Mihalkovič 1978: 12) tento postoj ešte podčiarkujú zavŕšením vznešeného rytmu pasáže aj archaickou syntaxou a lexikou.

V byte

Presun Mihalkovičovho básnického subjektu na mestské sídlisko súvisel s jeho novou osobnou životnou situáciou. Preto popri exteriérových záberoch nemožno obísť ani interiérovo ukotvené básnické situácie, ktoré rozpracúva, ostatne,

9 Pri časopiseckom publikovaní v *Slovenských pohľadoch* v roku 1971 (číslo 9) mala báseň názov *Kam sa ponáhľate* a citovaný úryvok podobu: „Kam máte naponáhle, chodci“ (Mihalkovič 1971: 29). Nahradenie rôznych formulácií rovnakým slovesom a vysunutie sekvencie do pozície titulu pre celú zbierku robí z tohto výroku zvlášť exponované miesto, ktoré prepája, integruje tri rôzne textové úrovne.

neraz za priebežného striedania exteriéru s interiérom. Zžívanie sa so sídliskovým exteriérom má ekvivalent s rodinným zžívaním sa lokalizovaným najmä do interiéru. Je reflektované z perspektívy subjektu, ktorý si hľadá primeranú pozíciu v rodinnej konštelácii a privyká si na komplex rolí, ktoré mu prináležia najmä ako manželovi a rodičovi. Pokiaľ ide o byt ako o priestorovú reprezentáciu, vymedzenie intímnej, partnerskej a rodinnej existencie, básnik uchopuje premenlivé kvality, nálady a tendencie privátneho života napríklad prostredníctvom verbalizovania rôznych podôb svetla, respektíve tmy. Interiér oživujú, menia na domov jeho obyvatelia. Dôležitú funkciu získava Mihalkovičovo „ritualizovanie gest“ (Mikula 1987: 102), celá sústava bežných úkonov, príznakovým vyjadrením transformovaných na symbolické úkony – návratné je napríklad aj pitie čaju. Z individuálnych obradov je návratný motív holenia (v korelácii s motívom zarastania) ako „sympťóm dobovej kultúry“ i „príznak mužskej, otcovskej roly“ (Matejov 2005: 153). Významná rola je priznávaná toposu ticha v rozmanitých významovo-hodnotových konkretizáciách. Pri Mihalkovičovej reflexii manželsko-rodinného života si možno všimnúť prevahu neverbálnej komunikácie medzi partnermi. Zároveň sa aj v týchto textoch osobitým spôsobom uplatňuje motív chôdze.

Mihalkovičove lyrické „scény z manželského života“ (Rebro 2013: 253) sú bohaté na motívy z oblasti kinetiky (štúdium držania tela, pohybov a gest) a proxemiky (štúdium vzdialenosti a vzájomnej polohy) zúčastnených postáv (Hermida 2011: 540): „Hrbím sa, chodíš po prstoch / alebo sedíš a odpočívaš do sto“ (Mihalkovič 1974: 59), „Taká si robotná, keď chodíš po kuchyni / a počujem ťa z izby do izby / a odsacujem od seba svoj tieň, / len keby sa to dalo“ (Mihalkovič 1974: 49). V kontexte básnického stvárňovania manželskej intimity ide o pomerne ojedinelý úkaz. Pri potlačení priamej verbálnej interakcie medzi subjektom a jeho partnerkou sa básnikova pozornosť sústreďuje na reč ich tiel, vznikajú akési kineticko-proxemické lyrické etudy na námet partnerského prežívania spoločného životného priestoru: „Už toľko chodíš / okolo samých stien. / Až zrazu zhodiš. / Počujem to až sem“ (Mihalkovič 1974: 32). Polohovo-pohybové prejavy zúčastnených sú reprezentáciami priebežného hľadania správnej, rešpektujúcej i naplňajúcej miery empatie a autonómie zúčastnených, sledujú a vyhodnocujú sa z hľadiska ich koordinácie i disonancie, disharmónie či symbiózy: „Čo mi zase povieš? Ukročím, / aby si mohla prejsť, / a čo si myslím, zúžim / na to, čo nepoviem“ (Mihalkovič 1974: 80). Takto chápaná a znázorňovaná manželská a rodinná dynamika je v rámci intímnej námetovej sféry vlastne analógiou peripatetického spoznávania mestskej reality ako reprezentácie modernej civilizácie.

Záver

Prehliadka urbánnych motívov Mihalkovičovej poézie jeho bratislavského obdobia vyústila napokon do súboru pozorovaní zameraných na niektoré osobitosti básnikovej obraznosti, významotvorných a žánrových postupov. Pre Mihalkovičovo stvárňovanie situácie človeka v urbánnom prostredí je príznačné stretanie jazykových reprezentácií modernej civilizácie s konceptmi prírodno-vidieckeho pôvodu. Pri stvárňovaní mestskej, respektíve sídliskovej reality a atmosféry je jeho doménou každodennosť, inscenovaná aj eufemizujúco, aj zdršňujúco.

248 Sídliisko sa u neho výrazne prelína so staveniskom, pričom tento emblém má ontologický rozmer, ale rovnako zodpovedá dobovým oficiálnym kultúrno-politickým konštrukciám. Atribútom bratislavského života je najmä ruch zakúšaný cez pohyb v jeho vzrušivosti i iritabilite. Intímna sféra bytu je zasa doménou sebazáchovných rituálov a kineticko-proxemických analýz súžitia s najbližšími.

Vo všetkých skúmaných knihách J. Mihalkoviča je básnický reflektovaná, otváraná i interpretovaná „problematika prebývania – dočasného pobytu niekde, a to nielen v určitom konkrétnom zemepisnom mieste, ale aj v živote ako takom a v básnickom svete“ (Bokníková [Bokníková-Tóthová] 2007: 73). Na stvárňovaní vonkajšieho prostredia ako časopriestoru, v ktorom subjekt svoje pozorovania, rozборы a výklady realizuje a zároveň si ho prostredníctvom básnického poznávania osvojuje a zžíva sa s ním, sa výrazne podieľajú fenomény mestskej a sídliskovej povahy. V jednotlivostiach utvárajú viacstranný, protikladný, ambivalentný obraz ľudskej situácie v pomerne konkrétnych súradniciach. Na vyššej rovine usporiadanosti túto mnohostrannosť preklenúva básnikov koncepcný zámer evokovať život človeka v prechodovej situácii v civilizačných a spoločenských súvislostiach „s vôľou k životnému kladu“ (Matejov 2005: 161).

Pramene

- MIHALKOVIČ, Jozef, 1969. December 1968 (V. Beniakovi). *Slovenské pohľady*, roč. 85, č. 2, s. 27.
 MIHALKOVIČ, Jozef, 1971. Kam sa ponáhľate. *Slovenské pohľady*, roč. 87, č. 9, s. 29.
 MIHALKOVIČ, Jozef, 1972. *Albá*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
 MIHALKOVIČ, Jozef, 1974. *Kam sa náhlite*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
 MIHALKOVIČ, Jozef, 1978. *Približné polozenie*. Bratislava: Smena.
 MIHALKOVIČ, Jozef, 1988. *Príležitostné básne*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

Literatúra

- BACHTIN, Michail Michajlovič, 1980. *Román jako dialog*. Preložila Daniela Hodrová. Praha: Odeon.
 BOKNÍKOVÁ, Andrea [BOKNÍKOVÁ-TÓTHOVÁ, Andrea], 2006. Medailóny členov Trnavskej skupiny – konkretistov. In *Trnavská skupina – konkretisti*. Edične pripravila Andrea Bokníková-Tóthová. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 577-588. ISBN 80-7149-914-5.
 BOKNÍKOVÁ, Andrea [BOKNÍKOVÁ-TÓTHOVÁ, Andrea], 2007. Jozef Mihalkovič. In *Portréty slovenských spisovateľov 4*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, s. 54-77. ISBN 978-80-223-2323-9.
 CURTIUS, Ernst Robert, 1998. *Evropská literatura a latinský středověk*. Preložili Jiří Pelán, Jiří Stromšík, Irena Zachová. Praha: Triáda. ISBN 80-86138-07-0.
 FRANC, Martin, 2012a. Samoobsluha. In KNAPIK, Jiří – FRANC, Martin a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967. 2. svazek*. Praha: Academia, s. 796-798. ISBN 978-80-200-2019-2.
 FRANC, Martin, 2012b. Sídliště. In KNAPIK, Jiří – FRANC, Martin a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967. 2. svazek*. Praha: Academia, s. 820-821. ISBN 978-80-200-2019-2.
 HERMIDA DE BLAS, Alejandro, 2011. Smútok je telesný (Zobrazovanie neverbálnej komunikácie v poézii Štefana Strážaya). *Slovenská literatúra*, roč. 58, č. 6, s. 538-545. ISSN 0037-6973.
 HEVIER, Daniel, 1988. *Dorozumenie v jednej reči*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
 JAREŠ, Michal, 2023. Králiky vidia ružové. Svět věcí a zvířat Jozefa Mihalkoviče. *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 2, s. 205-212. ISSN 0037-6973.

- MATEJOV, Fedor, 1998. Jozef Mihalkovič (1935). In BÍLIK, René – JENČÍKOVÁ, Eva – JURÁŇOVÁ, Jana – MATEJOV, Fedor – PAŠTÉKOVÁ, Jelena – PRUŠKOVÁ, Zora – ZAJAC, Peter. *Čítame slovenskú literatúru III (1970 – 1997)*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 141. ISBN 80-8874-612-4.
- MATEJOV, Fedor, 2005. *Lektúry*. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press. ISBN 80-88746-15-9.
- MATEJOV, Fedor, 2019. *Lekcie (z) poézie*. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press. ISBN 978-80-8960-776-1.
- MIKULA, Valér, 1987. *Hľadanie systému obraznosti*. Bratislava: Smena.
- MIKULA, Valér, 1989. Jozef Mihalkovič: Príležitostné básne. *Slovenské pohľady*, roč. 105, č. 3, s. 149.
- MIKULA, Valér, 2000. *5 x 5 a iné kritiky*. Levice: Koloman Kertész Bagala, L. C. A. ISBN 80-88978-37-8.
- MIKULA, Valér, 2017. Mihalkovič Jozef. In MIKULA, Valér a kol. *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 377-379. ISBN 80-7149-801-7.
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta a kol., 2011. *Bratislava – atlas sídlisk. Vitajte v panel-story! / Bratislava – atlas of mass housing. Welcome to prefab story!* Bratislava: Slovart. ISBN 978-80-5560-478-7.
- NÁDASKAY, Viliam, 2023. Bratislava v poézii sedemdesiatych a osemdesiatych rokov. In PASSIA, Radoslav – BARBORÍK, Vladimír, ed. *Literárne krajiny Bratislavy. Obraz mesta po roku 1918*. Bratislava: Veda, s. 179-200. ISBN 978-80-224-1999-4.
- PLINTOVIČ, Ivan, 1986. Poézia ľudskej družnosti. *Nové slovo*, roč. 28, č. 4, príloha *Nedela*, roč. 5, č. 4, s. 6.
- PODRACKÁ, Dana – MIHALKOVIČ, Jozef, 1988. Mierou je človek. *Literárny týždenník*, roč. 1, č. 9. s. 1, 10.
- REBRO, Derek, 2013. *Jej mesto v jeho svete?* Bratislava: Aspekt. ISBN 978-80-8151-006-9.
- REISEL, Marián, 1989. Báseň ako neosihotené vedomie. *Dotyky*, roč. 1, č. 5, s. 40-41.
- RICHTER, Milan, 1979. Presné je uprostred približného. *Nové slovo*, roč. 21, č. 7, s. 14. ISSN 0323-2891.
- ROSENBAUM, Karol, 1978. Jozef Mihalkovič: Približné polozenie. *Slovenské pohľady*, roč. 94, č. 12, s. 111-113.
- ŠABÍK, Vincent, 1979. Vincent Šabík číta Jozefa Mihalkoviča (Približné polozenie). *Romboid*, roč. 14, č. 1, s. 16-21.
- ŠABÍK, Vincent, 1988. Príležitosť poézie. *Literárny týždenník*, roč. 1, č. 9. s. 4.
- ŠMATLÁK, Stanislav, 1975. Jozef Mihalkovič: Kam sa náhlite. *Slovenské pohľady*, roč. 91, č. 10, s. 129-132.
- ŠMATLÁK, Stanislav, 1983. *V siločiarach básne*. Bratislava: Smena.
- TRÁVNÍČEK, Jiří, 1989. Príležitosť ako výzva i korektív. *Slovenské pohľady*, roč. 105, č. 4, s. 133-135.
- ZAMBOR, Ján, 2018. *Stavebnosť básne*. Bratislava: Literárne informačné centrum. ISBN 978-80-8119-115-2.

doc. Mgr. Jaroslav Šrank, PhD.

Katedra slovenského jazyka, literatúry a didaktiky

Ústav filologických štúdií

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského

Račianska 59

813 34 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: srank1@uniba.sk